

УДК 94(4)''17'':81'373.23

Євген Чернецький

кандидат історичних наук (Україна), доктор гуманітарних наук (Польща), завідувач відділу інформаційно-краєзнавчої роботи Білоцерківської міської централізованої бібліотечної системи, провідний науковий співробітник Меморіального музею-садиби І. С. Козловського, старший науковий співробітник Білоцерківського краєзнавчого музею (Біла Церква, czerniecki.e@gmail.com)

АНТРОПОНІМІЙНА СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РІЧПОСПОЛИТСЬКОГО МАГНАТА XVIII ст. (НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ ВЕЛИКОГО КОРОННОГО ГЕТЬМАНА ФРАНЦИШКА-КСАВЕРІЯ БРАНИЦЬКОГО)

У статті розглядається використання магнатерією Речі Посполитої родинних подій у політичній репрезентації. Основна увага зосереджена на хрещеннях дітей та політичній мотивації наданих їм імен. Прикладом слугує політична програма і діяльність великого коронного гетьмана Францишка-Ксаверія Браницького, який своїм шлюбом з небогою фаворита імператриці Катерини II Г. Потьомкіна зміцнив свої позиції в Речі Посполитій та використовував російські зв'язки для досягнення особистої кар'єрної мети та збагачення. Аналіз хрещення дітей Браницького і наданих їм імен продемонстрував використання цих подій у контексті тогочасної політичної кон'юнктури.

Ключові слова: Річ Посполита, місто Біла Церква, магнатерія, політична репрезентація, імена дітей, Браницькі.

Політична репрезентація особи і родини у XVIII ст. мала вишукані форми з багатошаровим символічним змістом, що яскраво втілювалося у складній ієрархії масонських посвячень. Символізм парків, стиль палаців, інтер'єр, вбрання, погляд і жест на портретах розповідали про світогляд їхніх власників, їхню належність до придворних чи парламентських угруповань та політичну програму.

Важливою складовою образу політичного діяча Речі Посполитої XVIII ст. є імена його дітей. Надання дітям політично вмотивованих імен давало широкі можливості для створення інформаційних приводів та демонстрації лояльності, яка могла розтягнутися і на життя наступного покоління магнатської родини. Дослідження цього аспекту життя магнатерії дозволяє повніше охопити явище тогочасного політичного маніфесту, долучити до програмних промов, участі в знакових партійних подіях, також і акценти родинного життя, які завжди зай-

мали дуже важливе місце в зовнішній репрезентації головних гравців політичної сцени.

Одним із прикладів політичного наречення дітей може слугувати родина великого коронного гетьмана Францишка-Ксаверія Браницького (бл. 1730–1819). Він належав до роду Браницьких герба Корчак, який у XV–XVII ст. можна віднести до середньої шляхти. Єдиним членом роду Корчаків-Браницьких цього періоду, якому вдалося потрапити на вершину влади, був Себастьян (1484-1544). Його костьольна кар'єра закінчилася пасторалем познанського єпископа і місцем у сенаті. Проте порівняно скромні статки його найближчих родичів не дозволили розвинути цей успіх.

Лише наприкінці XVII ст. ротмістр коронних військ Пьотр Браницький, завдяки вдалому одруженню на єдиній спадкоємиці середньо-шляхетської фортуни Петронелі з Богатків, та їхній син Юзеф, який старанно збирав дрібні староства, спромоглися суттєво збільшити свої статки. Відтак Юзефові вдалося отримати земський уряд галицького каштеляна та потрапити до найскромнішої частини сенаторів. Згромаджені ним королівщини і невеличкі приватні маєтки, а також його політичний капітал стали підмурівком для кармазинової кар'єри його сина Пьотра-Францишка і онука Францишка-Ксаверія. Останній, завдяки вже помітній політичній позиції його родини, вдало опинився у центрі молодечих розваг однієї з надій угруповання Чарторийських (т. зв. Фамілії) – Станіслава Понятовського. Ці зв'язки допомогли Францишку-Ксаверію Браницькому після обрання Понятовського королем зробити блискучу військову кар'єру аж до уряду великого коронного гетьмана. Подарунок короля – Білоцерківське староство – остаточно ввело Ф.-К. Браницького до вузького кола річпосполитських магнатів¹, які тішилися посіданням найважливіших урядів та користувалися реальним політичним впливом, спираючись на свої латифундії та приватні війська.

Наприкінці 1770-х рр. власник Білоцерківського графства (місто Біла Церква, містечка Ставище, Триліси і Синява та 134 села) й інших маєтків великий коронний гетьман Францишек-Ксаверій Браницький був одним з провідників проросійського угруповання в Речі Посполитій. Серед факторів такого політичного вибору не можна оминати північну межу його Білоцерківського графства, що становила фрагмент державного кордону з Російською імперією. Трагічний досвід першого поділу Речі Посполитої (1772) та очевидні побоювання наступних анексій (попри узяті на себе офіційним Санкт-Петербургом міжнародні зобов'язання по гарантуванню територіальної цілісності й устрою польсько-литовської монархії) мусили бути враховані Ф.-К. Браницьким. Характерно, що й інші провідники т. зв. гетьманської партії були власниками розлогих маєтків на теренах Правобережної України (Станіслав-Щенний Потоцький, Северин Жевуський).

Ключовою подією політичної кар'єри Францишка-Ксаверія Браницького у 1780-х рр. став його шлюб з Олександрою Василівною Енгельгардт – фрейліною імператриці Катерини II, що належала до найбільш відданих і втаємничених

¹ Чернецький Є. Браницькі. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2011. – С. 45-143.

подруг російської монархині. Цю виняткову придворну позицію О. В. Енгельгардт досягнула значною мірою завдяки своєму рідному дядькові – фавориту Катерини II, найяснішому князю Таврійському Григорію Олександровичу Потьомкіну. Відтак вінчання Браницького і Енгельгардт 12 листопада 1781 р. у Санкт-Петербурзі у палацовій церкві в присутності Катерини II і її двору перетворювали молодого на особу №1 російської клієнтелі в Речі Посполитій. Враховуючи, що елекційні монархи XVIII ст. (Август II Сильний, Август III і Станіслав-Август) завдячували опануванням трону російській підтримці, подібна надія могла стати основою особистих політичних планів великого коронного гетьмана Ф.-К. Браницького, якого також міг надихати кар'єрний приклад короля Яна III Собеського.

Значення шлюбу і рівень політичних надій Браницького добре проглядаються в урочистостях 18-23 травня 1782 р., що супроводжували його приїзд разом із дружиною до Білої Церкви після тривалого перебування в російських столицях. Після перетину державного кордону поблизу Василькова нове подружжя на шляху до столиці Білоцерківського графства зустрічали підрозділи коронного війська і представники місцевих сільських громад, лунали вітальні промови. У самій Білій Церкві Браницьких зустріли рідна сестра великого коронного гетьмана княгиня Ельжбета з Браницьких Сапега, київський уніатський митрополит Ясон Юноша-Сможежевський, а також група земських урядників Київського і Брацлавського воєводств. Кілька вітряних днів усім довелося перечекати, беручи участь у пишних застіллях і балах, на яких також не бракувало вдячних й улесливих промов на адресу господарів. Апофеозом цих подій стала велична ілюмінація, влаштована поблизу Білої Церкви. У центрі цих подій були, безумовно, Францишек-Ксаверій і Олександра Браницькі, що було особливо підкреслено їхніми вензеллями – головним елементом ілюмінації². Варто зауважити, що всі ці урочистості тривали на тлі святкування в Речі Посполитій іменин короля Станіслава-Августа (з 8 травня)³.

На нашу думку йдеться не про випадковий збіг, а про свідому політичну маніфестацію, яка, поза іншим, примушувала її учасників продемонструвати свій вибір між лояльністю до монарха чи до великого коронного гетьмана. Цікаво, що описам вірнопідданських урочистостей, що поширювався тогочасною варшавською пресою, опонував друкований опис пишних подій у Білій Церкві, який, вочевидь, також був розрахований на річпосполитську політичну еліту. Характерно, що в цій друкованій пам'ятці ретельно вказані дні і місяць білоцерківського свята, натомість бракує зазначення року⁴. Це свідчить як про її створення і поширення одразу після цих подій, так і про акцентоване значення

² Чернецький С. Святкова зустріч білоцерківцями Францишка-Ксаверія і Олександри Браницьких // XXVII Краєзнавчі читання імені о. Петра Лебединцева. 11 червня 2015 р. – Біла Церква, 2015. – С. 16-19.

³ Fros H. SJ, Sowa F. Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny. – Kraków: Wydawnictwo WAM; Księży Jezuiti, 2007. – Wydanie szóste. – S. 486-487.

⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаника, ф. 91, спр. 80, арк. 340-341.

датування днів, коли у центрі уваги замість Станіслава-Августа опинився Францшек-Ксаверій.

Щойно пошлюблена Олександра з Енгельгардтів відіграла на цій політичній виставі дуже важливу роль – вона була живим втіленням родинних зв'язків, які великий коронний гетьман набув у найвищому керівництві Російської імперії. Проте Ф.-К. Браницькому було замало загальновідомого факту, що його дружина доводилася небогою Потьомкіну. Нову політичну якість Браницького мала підтримувати також і поширювана відтоді вигадка про Олександрю Василівну як доньку Катерини II, яку за наказом Єлизавети I підмінили хлопчиком – майбутнім Павлом I⁵. Саме поширення цієї чутки свідчить про справжній рівень амбіцій великого коронного гетьмана, який прагнув, вочевидь, пов'язати себе з європейськими монаршими домами.

Використання родинних приводів є характерним і в подальшій політичній діяльності Ф.-К. Браницького. Відомо, що він, спираючись на досвід весільних урочистостей 1782 р. у Білій Церкві, прагнув проводити у цьому місті щорічні зустрічі чільних представників опозиції та перетворити їх на традиційну політичну подію. Для цього був обраний великодній цикл свят і пов'язана з ним вакаційна перерва в офіційному політичному житті Речі Посполитої. Травневі зустрічі у Білій Церкві опозиційних до короля політиків, а також діячів, які прагнули зберігати добрі стосунки з різними політичними угрупованнями, справді стали традиційними. Політичні розмови відбувалися на тлі гучних розваг, організованих коштом господаря. Враження про білоцерківські травні збереглися у листуванні їхніх учасників, а також прибічників короля, які інформували Станіслава-Августа про помітні політичні події⁶.

Вдалими приводами для травневих зустрічей у Білій Церкві стали народження дітей у родині Браницьких. Цінним джерелом, що кидає світло на політичне використання цих родинних подій, є метрична книга Білоцерківського костюлу про хрещених у 1765–1794 роках⁷. У ній зафіксовані хрещення трьох старших дітей Браницьких.

Їхній первісток народився 5 лютого 1783 року, а наступного дня київський канонік й білоцерківський пробошч Казимир Точиський охрестив його «з води» у Білоцерківському костюлі. Доповнення обряду відбулося у цьому ж костюлі 3 травня 1783 року. Хрещеним батьком записаний генерал-фельдмаршал граф Петро Олександрович Румянцев-Задунайський⁸. Відомо, що в обряді хрещення генерал-фельдмаршал офіційно представляв імператрицю Катерину II⁹.

Дані про хрещення первістка Браницьких демонструють, що його батьки доклали чималих зусиль, аби впродовж трьох місяців заручитися згодою імператриці, влаштувати відвідання Білої Церкви впливовим очільником колишньої

⁵ Чернецький Є. Браницькі... – С. 174-175.

⁶ Danilczyk A. W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton; Instytut Historii PAN, 2010. – S. 43-67.

⁷ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 101, спр. 51, 152 арк.

⁸ Там само, арк. 61-61 зв., 63 зв.-64.

⁹ Чернецький Є. Браницькі... – С. 179.

Гетьманщини, а також зібрати для цієї події відповідних річпосполитських глядачів, які мали б належно оцінити зростаючу політичну вагу великого коронного гетьмана.

Первісток Браницьких отримав при хрещенні імена Владислав-Гжегож. Перше з цих імен не вдається обґрунтувати ані родинною традицією, ані днями пам'яті двох святих цього імені. Припускаємо, що у цьому випадку могло йтися про династичні традиції Пястів та Ягеллонів¹⁰. Друге ім'я, поза сумнівом, вказує на дядька Олександри з Енгельгардтів – всесильного фаворита Григорія Олександровича Потьомкіна.

За два роки схема цих подій повторилася. 1 лютого 1785 р. народився другий син Браницьких. Його хрещення «з води» відбулося наступного дня в Білоцерківському костьолі. Доповнення обряду було здійснене 15 травня 1785 р. у тому ж костьолі. Хрещеним батьком занотований генерал-фельдмаршал граф Іван Васильович Гудович¹¹. Як і у випадку первістка високе покровительство російської імператриці було засвідчене приїздом до Білої Церкви особи з відповідним статусом. Політичні гості Браницьких вочевидь мусили це оцінити.

Другий син Браницьких отримав імена Олександр-Ігнацій-Пьотр-Юзеф. Підтекст усіх цих імен зрозумілий. Ім'ям Олександр тішився також народжений у 1777 р. улюблений старший онук Катерини II – майбутній імператор Олександр I. Не можна також забувати, що одним із прадідів немовляти був Олександр Потьомкін – батько князя Таврійського і дід по матері Олександри з Енгельгардтів Браницької. Друге ім'я було пов'язане зі св. мучеником Ігнатієм Антіохійським, чий день пам'яті у католицькому календарі припадав власне на 1 лютого¹², коли Олександра Василівна народила свою другу дитину. Останні два імені нагадували про родинну традицію великого коронного гетьмана, а саме про його батька Пьотра-Францишка та діда Юзефа.

Народження двох поспіль синів напевно мало тішити їхнього батька, проте лише народження 2 серпня 1786 р. доньки відкрило перед Браницькими ширші можливості. Хрещення дівчинки «з води» відбулося 3 серпня 1786 р. у Білоцерківському костьолі. Проте на доповнення обряду довелося чекати аж до 10 березня 1787 року. Саме тоді у тому ж костьолі імператрицю Катерину II як хрещену матір дитини представляв найясніший князь Григорій Олександрович Потьомкін-Таврійський. Свідками цієї події були також вельми поважні особи – Безбородько, Румянцев-Задунайський, Левашов та інші¹³.

Належно оцінити і досить значне відтермінування доповнення обряду хрещення, і політичну значущість цієї події допомагає тогочасне історичне тло. Коли 2 серпня 1786 р. народилася третя дитина Браницьких, у Російській імперії завершувалися останні приготування до знаменитої подорожі Катерини II, яка у супроводі двору і європейських дипломатів мала відвідати вперше окупований (у 1783 р.) росіянами Крим. Про маршрут подорожі і тривалу зупинку подо-

¹⁰ *Fros H. SJ, Sowa F. Twoje imię... – S. 533.*

¹¹ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 101, спр. 51, арк. 77-77 зв., 79 зв.-81.

¹² *Fros H. SJ, Sowa F. Twoje imię... – S. 282.*

¹³ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 101, спр. 51, арк. 91-91 зв., 96-96 зв.

рожуючих у Києві Браницькі напевно знали заздалегідь. Відтак відтермінування доповнення обряду хрещення третьої дитини Олександри з Енгельгартів Браницької напевно слід пов'язати з планами, які Браницькі мали у зв'язку з цією подорожжю.

Попри брак прямого свідчення ми все ж можемо, аналізуючи дані щоденників подорожуючих, а також занотовану на початку 1830-х рр. розповідь самої Олександри Василівни, стверджувати, що 10 березня 1787 р. (за григоріанським календарем) Катерина II інкогніто відвідала Білу Церкву¹⁴. Окрім особистої присутності у дерев'яному костюлі св. Яна Непомуцена, де Потьомкін від її імені тримав дитину під час доповнення обряду хрещення, російська імператриця також відвідала заміську резиденцію Браницьких, де на її честь було відкрито символічний парк. У ньому було втілено ідею величі імператриці та вдячності її родини Браницьких за повсякчасні милості¹⁵.

Імена, отримані старшою донькою Браницьких при хрещенні, більш ніж прозорі – Катажина-Ельжбета. Перше вказує на її хрещену матір Катерину II, а щодо другого слід згадати про рідну сестру великого коронного гетьмана – княгиню Ельжбету Сапегу.

Події 10 березня 1787 р., а також супровід Олександрою Василівною Браницькою імператриці Катерини II під час подорожі, поважна участь Ф.-К. Браницького у значущих подіях цього першого візиту російських владних персон до вперше окупованого Криму різко контрастувала з невдалою місією короля Станіслава-Августа, який зустрівся з Катериною II посеред Дніпра. Відтак великий коронний гетьман упродовж 1781-1787 рр. публічно демонстрував свою лояльність по відношенню до Катерини II і Потьомкіна, отримував їхню підтримку та усіяко засвідчував перед річпосполитською елітою рівень своїх політичних зв'язків. Вистави цього ідеологічного театру влаштовувалися щороку навесні в Білій Церкві. Напевно вони були помітними і знаковими у тогочасному політичному житті Речі Посполитої. Слід підкреслити, що приводами для цих акцій ставали події родинного життя Браницьких. Особливо привертає увагу політична мотивація символіки імен, які отримували діти цього подружжя. Ці імена, поза іншим, мали підкреслювати тяглість лояльності Браницьких по відношенню до російської імператриці Катерини II і її фаворита (чи навіть таємного чоловіка) Потьомкіна.

З таким політичним капіталом великий коронний гетьман Францишек-Ксаверій Браницький розпочав свою діяльність у сеймі, що відкрився в 1788 р. і згодом отримав назви Великого та Чотирирічного. Запекла політична боротьба, амбітні плани, що плекалися під час Великого сейму 1788–1792 рр. і у зв'язку з Конституцією 3 травня 1791 р., примусили основних політичних гравців влаш-

¹⁴ Чернецький С. Історія Білої Церкви: події, постаті, життя. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2012. – С. 174-175.

¹⁵ Чернецький С. Малонок невідомої меморіальної споруди в «Олександрії» (кінець XVIII ст.) // Перші Олександрійські читання. Матеріали засідання 29 березня 2016 р. / Під редакцією доктора біологічних наук С. Галкіна. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2016. (У друці).

товувати свої символічні маніфестації переважно у Варшаві. Тому не дивно, що четверта дитина Олександри з Енгельгардтів Браницької – донька Софія – народилася вже поза Білою Церквою, а саме у Варшаві в 1790 році. Місцем народження останньої дитини – Ельжбети у 1792 р. хоча й вказують Білу Церкву, проте цей факт не підтверджується джерелами¹⁶. Про гучне дійство, ймовірно, пов'язане з народженням і хрещенням Софії Браницької, свідчить борг за «гаганці» і лампи, використані в 1790 р. для ілюмінації. Цей борг був сплачений у Варшаві в квітні 1792 року¹⁷.

Інтерпретувати імена наймолодших дітей Браницьких складніше. Ім'я Софія відсилає до тогочасної фаворитки Потьомкіна Софії Вітт – майбутньої графині Потоцької (третьої дружини Станіслава-Щенсного). Ім'я наймолодшої доньки Ельжбети можемо пов'язати з рідною сестрою Ф.-К. Браницького.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що головні події родинного життя Францишка-Ксаверія і Олександри з Енгельгардтів Браницьких були перетворені на помітні політичні події. Сценарії цих урочистостей мали демонструвати зростання політичної ваги великого коронного гетьмана Браницького. Важливу роль у цих подіях відігравали імена дітей проросійського подружжя. Частина імен була даниною родинній традиції. Проте решта, яка й привертала, напевно, найбільшу увагу політичної громадськості, була пов'язана з Катериною II і її фаворитом Потьомкіним. Політично вмотивовані імена мали демонструвати останнім лояльність Браницького, який, у свою чергу, очікував від цих покровителів підтримки у боротьбі за вершину річпосполитського Олімпу.

Відомо також, що завдяки підтримці Потьомкіна Браницькі отримували надзвичайно прибуткові замовлення на постачання російської армії, частини якої дислокувалися в окупованих Причорномор'ї та Криму. Стрімке збагачення дозволили Францишку-Ксаверію і Олександрі з Енгельгардтів Браницьким скупувати маєтки на Пороссі. Різке збагачення Браницьких, збереження ними своїх розлогих маєтків і після окупації Російською імперією Правобережної України в 1793 р. стали головними результатами запопадливості цього подружжя перед Катериною II впродовж 1780-х років. Натомість політичним планам великого коронного гетьмана не судилося здійснитися, а його образ, що залишився на сторінках підручкової історії, не був вартий тих грошей.

REFERENCES

- Chernetskyi, I. (2011). *Branytski*. Bila Tserkva: O. Pshonkivskyi [in Ukrainian].
- Chernetskyi, I. (2012). *Istoriia Biloi Tserkvy: podii, postati, zhyttia*. Bila Tserkva: O. Pshonkivskyi [in Ukrainian].
- Chernetskyi, I. (2015). *Sviatkova zustrich bilotserkivtsiamy Frantsyshka-Ksa-veriia i Oleksandry Branytskykh*. XXVII Kraieznavchi chytannia imeni o. Petra Lebedyntseva. Bila Tserkva [in Ukrainian].

¹⁶ Чернецький С. Браницькі... – С. 693.

¹⁷ ЛННБ України ім. В. Стефаника. – Відділ рукопису. – № 4356/II. – С. 484-485.

Chernetskyi, I. (2016). *Maliunok nevidomoi memorialnoi sporudy v «Oleksandrii» (kinets XVIII st.)*. Pershi Oleksandriiski chytannia. Materialy zasidannia 29 bereznia 2016 r. Bila Tserkva: O. Pshonkivskiyi [in Ukrainian].

Danilczyk, A. (2010). *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton; Instytut Historii PAN [in Polish].

Fros, H. SJ, & Sowa, F. (2007). *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*. Kraków: Wydawnictwo WAM; Księża Jezuiti [in Polish].

Ievhen Chernetskyi

PhD in history (Ukraine), PhD in humanities (Poland), deputy head of the Department of Education and Local History of the Bila Tserkva Municipal Centralized Library Network, senior research fellow at the Kozlovskiyi Memorial Museum Estate, senior research fellow at the Bila Tserkva Museum of Local History (Ukraine, Bila Tserkva, czerniecki.e@gmail.com)

**ANTHROPONYMIC COMPONENT OF POLITICAL REPRESENTATION
OF AN 18TH-CENTURY MAGNATE IN THE POLISH-LITHUANIAN
COMMONWEALTH
(BASED ON THE FAMILY OF THE GREAT CROWN HETMAN FRANCISZEK
KSAWERY BRANICKI)**

The article explores how magnates of the Polish-Lithuanian Commonwealth used private familial events in political representation, focusing on christenings and political reasoning behind chosen names. The case study is drawn from the political agenda and strategy of the Great Crown Hetman Franciszek Ksawery Branicki, who strengthened his position in the Polish-Lithuanian Commonwealth by marrying a niece of Grigory Potemkin, a favourite of Catherine the Great, and relied on Russian connections for material gains and to attain personal career goals. The analysis of christenings of Branicki's children demonstrates that these events functioned within the context of the political network of the time.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, Bila Tserkva, magnates, political representation, children's names, Branickis.